

УДК 002.1-791]:316.773.4

І Цзя,
аспірантка Харківської державної академії культури,
викладач університету
м. Сін І, КНР

Функції кінодокумента в соціально-комунікаційному процесі

У статті розглянуто й узагальнено підходи до питання щодо функцій документа у документознавстві та загальній теорії соціальної комунікації. Сформульовано й розкрито функції кінодокумента у соціально-комунікаційному процесі.

Ключові слова: документ, кінодокумент, функції документа, соціальні комунікації, документознавство.

Еволюція засобів комунікації у кінці XIX ст. уможливила фіксацію і відтворення рухомого зображення. З'явився новий вид документальної пам'яті людства — кінодокумент. "Будучи абсолютно точним відтворенням рухів, що відбуваються у зовнішньому світі, кінематограф реалізує найбільш вражаюче завоювання, яке людина нарешті зробила, щоб подолати забудькуватість: він зберігає і відновлює те, що не може оживити проста людська пам'ять і її допоміжні засоби — записана сторінка, малюнок, фотографія. І це нове додавання до скарбниці суспільної пам'яті, це воскресіння всього того, що здається найбільш значним у тому минулому, яке від нас вислизає, — може і повинно слугувати людству так само, як йому служать писемність, друк, гравюра, малюнок" [5, с. 130], — писав на світанку розвитку кінематографа польський фотограф і хронікер Б. Матушевський. У статті "Реальне призначення живої фотографії або хронофотографічної проекції" він розглянув питання функцій нового засобу комунікації щодо його застосування, насамперед, у науці, промисловості, освіті, мистецтві. На його думку, "кінематограф, фактично, зовсім не є предметом для задоволення, для забави дорослих дітей. Услід за службою розваги, яке зробило кінематограф всесвітньо відомим, він повинен повернутися знову на службу науці і прогресу" [5, с. 130]. Однак упродовж перших десятиліть існування кінематограф сприймали винятково як засіб розваги. У подальшому стали звертати увагу і на інші його можливості. Такі властивості кінематографічного повідомлення, як підвищена (порівняно з вербальною) інформативність, наочність, переконливість, емоційна забарвленість, комплексність впливу, динамічність, почали використовувати в ідеологічних, освітніх і виховних цілях. Теоретичну розробку отримала функція кінодокумента бути джерелом історичної інформації. Найдетальніше вона розроблялася у роботах В. Магідова, Г. Сексенбаєвої [4; 7].

Однак комплексний підхід до питання функцій кінодокумента можливий лише у рамках документознавства та його методологічної основи — теорії соціальних комунікацій. Г. Швецова-Водка зазначала, що спеціальні та конкретні функції окремих груп (видів і жанрів) документів поки що вивчено недостатньо, за винятком наукових та управлінських документів, яким присвячують окремі дослідження, тому розгляд цього питання є актуальним [11, с. 97].

Мета статті — розглянути й узагальнити підходи до питання про функції документа у фундаментальних документознавчих роботах і дослідженнях у галузі теорії со-

ціальної комунікації та на основі цього сформулювати і розкрити функції кінодокумента у соціально-комунікаційному процесі.

Г. Швецова-Водка питання про функції документа справедливо характеризує як дискусійне, тому в концепціях провідних документознавців спостерігаються деякі розбіжності в його розв'язанні.

"Функція документа — це його суспільна роль, соціальне призначення, мета, завдання" [3, с. 38], — пише Н. Кушнарєнко. С. Кулєшов визначає функції документа як "спрямованість характеристик документа на виконання його цільового призначення, яке реалізується під час його використання" [2, с. 805]. Практично всі науковці одностайні у тому, що документ є поліфункціональним, а отже його функції підлягають ранжируванню. Проте вже у цьому питанні у різних авторів спостерігаються розбіжності у підходах.

Так, С. Кулєшов звертає увагу на те, що документ необхідно розглядати як систему, а тому групи функцій виокремлювати з кожного елемента цієї системи. Виходячи з того, що у будь-якому документі присутні дві обов'язкові складові (документна інформація та її носій), слід розглядати функції документа як сукупність функцій кожної з його складових. До загальнодокументальних функцій він відносить пізнавальну, свідоцтва, меморіальну, культурну.

Більшість документознавців одностайні у тому, що серед функцій документа можна виділити три основні групи: головну (сутісну), загальні та спеціальні функції. І Н. Кушнарєнко, і Ю. Палєха і Н. Леміш визначають головну функцію документа як "зберігання та передачу (поширення) інформації у часі та / або просторі" [3, с. 38; 6]. Г. Швецова-Водка викладає цю саму думку, але іншими словами. Вона визначає її як соціально-комунікаційно-інформаційну і пояснює, що ця функція впливає із визначення документа як єдності інформації та матеріального (речового) носія, який використовується як канал передачі інформації у суспільстві. Далі вчена уточнює, що "функціональна сутність документа полягає у тому, що він є особливою формою каналу передачі інформації у системі соціальних комунікацій: такою формою, в якій передане повідомлення фіксується на (в) матеріальному (речовинному, субстанціональному) носії, забезпечує передачу повідомлення у часі і робить можливим передачу повідомлення (разом з документом) у просторі" [11, с. 81].

До загальних функцій, характерних для усіх документів, Н. Кушнарєнко відносить інформаційну, комуніка-

тивну та кумулятивну, а до спеціальних, властивим не всім документам, а тільки певним типам і видам, — управлінську, пізнавальну (освітню), правову, загальнокультурну, меморіальну, гедоністичну та інші [3, с. 38—41]. Практично аналогічний підхід із деякими незначними відмінностями в переліку загальних і спеціальних функцій демонструють і Ю. Палеха і Н. Леміш [6].

Власне розуміння цього питання у Г. Швецової-Водки. По-перше, у загальних функціях вона вирізняє дві групи. Перша є похідною від сутнісної функції і обумовлена матеріальною формою документа. До цієї групи вчена відносить фіксацію інформації на матеріальному носії, відчуженому від людини, і збереження інформації, тобто передача її в часі у незмінному вигляді, що забезпечує діахронну комунікацію. Друга група загальних функцій обумовлена призначенням комунікації, тобто кінцевою метою передачі інформації. До цієї групи відносяться пізнавальна, свідомість, меморіальна, культурна (підфункцією якої є виховна) рекреативна, гедоністична, а також управлінська функції. Спеціальна функція документа, на думку Г. Швецової-Водки, — притаманна або є головною для певного виду документа. Серед спеціальних можуть бути і перераховані вище загальні функції, коли вони стають головними для документів певного виду [11, с. 95]. Загалом, відзначаючи продуктивність виокремлення двох груп у загальних функціях, піддамо сумніву наскільки перелік, представлений у другій групі, може стосуватися всіх документів.

Інший підхід до питання ранжирування функцій документа демонструє А. Соколов. Він вирізняє дві групи: сутнісні, що обумовлені призначенням документа, і прикладні — результат пристосування документа до потреб поточного моменту. Визначення сутнісних функцій А. Соколов ґрунтує на соціально-комунікативному підході. Будь-який документ містить авторський задум, який має бути зрозумілим іншому індивіду. Тому для документа сутнісним є соціальне призначення і споживчі вимоги. Соціальне призначення документів проявляється у трьох функціях: соціально-часовій (мнемічній), соціально-просторовій та ціннісно-орієнтаційній. До споживчих вимог, що обумовлює використання документа індивідом, А. Соколов відносить: змістовність, зрозумілість, речовинність. Прикладні функції документа полягають у використанні сутнісних для вирішення актуальних завдань: на рівні суспільства — це соціальний прагматизм, на рівні окремого індивідуума — реальне використання. У групі соціального прагматизму виокремлюють освітню, ідеологічну, допоміжну, бюрократичну, художньо-естетичну, товарну, меморіальну функції. У групі реального використання — пізнавальну, гедоністичну, бібліофільську, представницьку, інструментальну, функції особистих реліквій, самовираження автора [10, с. 175—179].

Оскільки метою статті є розгляд функцій кінодокумента у соціально-комунікаційному процесі, доцільно за основу взяти ранжування функцій, запропоновані А. Соколовим у межах загальної теорії соціальної комунікації, а решту концепцій використовувати для деталізації окремих функцій.

Завдяки технічним новаціям кінця XIX століття стало можливим фіксувати і передавати рухоме зображення, а згодом і супроводжувати його звуком. Таким чином, сутнісною функцією кінодокумента є технічно опосередковане фіксування, збереження і передача у просторі та часі повідомлення у вигляді послідовно розміщених фотографічних зображень. Технічне опосередкування полягає у використанні кінематографічної техніки для фіксації та відтворення повідомлення, яке надалі називатимемо кінематографічним. Виходячи з того, що соціальна комунікація — цілеспрямований процес, він припускає, що за будь-яким повідомленням завжди стоїть комунікант з певною ціннісною

орієнтацією. Мета комунікації — вплинути на ціннісні орієнтації реципієнта. У випадку з кінодокументом комунікантом виступає колективний автор (авторський колектив, який бере участь у створенні кінодокумента), а реципієнтом — глядач. Через використання різних кінематографічних засобів (сценарію, режисури, операторських прийомів, музичного супроводу, спецефектів, монтажу та ін.) комунікант впливає на реципієнта, реалізуючи ще одну сутнісну функцію кінодокумента — ціннісно-орієнтаційну.

До сутнісних функцій А. Соколов цілком справедливо відносить і споживчі вимоги, що роблять документ придатним для використання. У документознавчих концепціях це питання зазвичай вивчається окремо. Фахівці розглядають властивості та ознаки документа, однак не відносять їх до функцій. Вважаємо, що для кращого розуміння функціонування кінодокумента у соціально-комунікаційному процесі варто зупинитися і на властивостях та ознаках документа, що роблять його придатним для сприйняття.

Слід урахувати той факт, що будь-який документ — це єдність інформаційної та матеріальної складових, що й забезпечує його функціональність, тобто передачу повідомлення у просторі та часі. Для того, щоб реципієнт сприйняв інформаційну складову, він має володіти, на думку А. Соколова, такими споживчими вимогами, як змістовність (бути осмисленим, служити джерелом знань, емоцій, стимулів) і зрозумілість (вміст повідомлення має бути розшифровано). Документознавці позначають цю вимогу до документа як семантичність його змісту. Щодо кінодокументів на світанку кінематографа існувала ілюзія, що вони є апріорно зрозумілими, оскільки містять візуальну інформацію, володіють "ефектом присутності", "співучасті", а тому не потребують декодування. Розвиток семіотики довів, що це не так. Виникло навіть поняття "мова кінематографа", яка теж потребує декодування.

Сприйняття інформаційної складової неможливо без матеріального носія. Її важливість засвідчує етимологія назв багатьох документів, які містять найменування матеріального носія. Так, у англійській традиції для позначення кінодокумента використовується поняття "Film", яке спочатку означало плівку з целулоїду або подібних матеріалів зі світлочутливим шаром для фотографування або для кінематографічних зйомок [9]. І дійсно, до недавнього часу кіноплівка залишалася єдиним носієм кінематографічного повідомлення, що знайшло відображення у дефініції кінодокумента. Так, стандарт Росії ГОСТ 7.69-95 "СИБИД. Аудиовізуальні документи. Основные термины и определения" визначає кінодокумент як "аудиовізуальний документ на плівковому носії..." [8, с. 2]. Проте процеси диверсифікації матеріального носія кінодокумента останніми десятиліттями змусили авторів дефініцій або зовсім відмовитися від зазначення матеріального носія, або уточнювати — "на будь-якому матеріальному носії". Так, у ДСТУ 2732-2004 "Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять" кінодокумент визначається як "документ, зміст якого зафіксовано за допомогою кінематографічних засобів і представлено у вигляді послідовно розміщених фотографічних зображень" [1, с. 5]. Останніми роками використання цифрових технологій зробило можливим повне виключення плівкового носія з кінематографічного процесу. Кінодокумент не тільки знімається на цифрову камеру та обробляється у цифровому форматі, а й надходить у кінотеатри на цифрові проектори через захищені канали Інтернету, тобто відбувається трансформація кінодокумента в електронний документ. Отже, визначення функції кінодокумента "речовинність", тобто наявність "стабільною, відчутної форми" (А. Соколов) вимагає коригування. Логічніше

вживати вислів "фіксованість на матеріальному носії", оскільки пам'ять комп'ютера можна також вважати матеріальним носієм, однак ця лексема не володіє конотаціями слова "речовинність".

Розглядаючи прикладні функції кінодокумента, слід враховувати, що вони є результатом пристосування цього предмета до потреб поточного моменту. І саме у силу цього "пристосування" формувалися різні види і жанри кінодокументів. Залежно від того, на рішення якої суспільної функції спрямовано створення кінодокумента, вирізняють художні (ігрові), хронікально-документальні, мультиплікаційні, науково-популярні, навчальні кінофільми. Крім цього, у суспільстві функціонує величезна кількість кінодокументів, які виробляють для особистих і корпоративних цілей та забороняють для публічного використання (кіно-, відео та цифрові зйомки пам'ятних подій, наукових експериментів тощо). Найчастіше творці кінодокумента припускають, що він буде виконувати певну функцію, однак із часом його функціональність може розширитися. Наприклад, те, що створювалося як засіб розваги, може стати історичним джерелом, те, що знімалося для особистих цілей, може стати юридичним документом.

Якщо ж розглядати появу прикладних функцій кінодокументів у хронологічній послідовності, то, незважаючи на те, що перші кінокадри були хронікально-документальними, сприймалися вони насамперед як видовище. І тільки потім з'явилося ігрове кіно, яке стало засобом творчого самовираження причетних до кінематографічного процесу. Поступово кіновиробництво перетворилося на кіноіндустрію, в якій задіяно величезні людські і матеріальні ресурси. Також його стали використовувати в освітніх цілях (навчальні, науково-популярні фільми). Все це, безумовно, сприяє виконанню кінодокументом суспільно значущих функцій. Охарактеризуємо їх послідовно.

Розвиток кінематографа призвів до виникнення нового виду мистецтва — кіномистецтва. Тому велика частина художніх фільмів і частково хронікально-документальних і науково-популярних виконують художньо-естетичну функцію, яка передбачає, що кінематографічне повідомлення має формувати і розвивати кінематограф як особливий вид мистецтва.

Такі властивості кінодокумента, як інформативність, наочність, можливість фіксації і передачі процесів у динаміці, здатність до емоційного впливу широко використовуються для вирішення освітньої (педагогічної, просвітницької, виховної) функції, що передбачає поширення знань, умінь, навичок, етичних норм.

Кінодокументи мають і таку властивість, як переконливість, оскільки створюють ілюзію безпосереднього свідчення. І це разом зі здатністю надавати емоційний вплив широко застосовується при реалізації ідеологічної функції, що розуміється як "сугестивна популяризація будь-яких політичних, релігійних, субкультурних доктрин (навчань)" [10, с. 177]. Г. Швецова-Водка вважає, що ідеологічна функція є підфункцією управлінської, що розуміється як здатність документа впливати на реципієнта [11, с. 94]. Однак щодо кінодокументів логічніше вести мову про реалізацію ідеологічної функції.

Здатність кінодокумента відображати події у динаміці істотно збагатили соціальну пам'ять людства. Поряд з іншими кінодокументами складають "пам'ять світу". ЮНЕСКО приділяє велике значення охороні кінематографічної спадщини, що знайшло відображення у низці програмних документів: "Рекомендації щодо охорони та збереження рушійних зображень" (1980), "Пам'ять світу: Загальні керівні принципи для захисту документальної спадщини" (2002), "Конвенція з охорони нематеріальної культурної спадщини" (2003). Багато кінодокументів є пам'ятками культури як у

силу інформаційної складової, так і у силу раритетності. Задля їх збирання і зберігання існують спеціальні соціальні інститути — архіви, бібліотеки, музеї. Тому для кінодокумента однією з основних є меморіальна функція.

У переліку прикладних функцій, що мають соціальний характер, А. Соколова немає важливої функції свідчення, яка означає, що документ слугує засобом доказу, підтвердження будь-яких фактів (відомостей), їх реального існування. Г. Швецова-Водка наголошує, що на кінодокумент у реалізації цієї функції часто покладають підвищені надії, оскільки він — ніби "безпосередній" запис відтворених явищ; події відразу фіксуються на плівку, не проходячи етапи відображення у свідомості творця документа. Проте кінодокумент може також фальсифікувати подію, як і будь-який інший документ, що вимагає додаткових засобів при використанні їх як джерела [11, с. 89]. Дослідники ж джерелознавчого потенціалу кінодокументів виокремлюють низку особливостей, що дозволяють йому виконувати функції свідчення. Насамперед, це динамічність кінодокумента, здатного відобразити подію у русі, близькому до природного, що відбувається у реальному житті. Динаміка плану має риси механічного руху, передаючи реальні відомості у чітко визначеній послідовності кадрів. Проявляється вона і процесі організації кіноматеріалу, тобто монтажу, в результаті якого з'являється сюжет як найбільш закінчена частина кінодокумента. Механічний рух переростає у логічне розгортання подій, яке органічно пов'язує весь матеріал у сюжет або фільм. За багатством фактичного матеріалу та яскравою публіцистичністю кінодокументи посідають чільне місце серед інших історичних джерел. Фахівці відзначають й інші специфічні риси кінодокументів: здатність безпосередньо відображати реальні події, до того ж їм зазвичай притаманна властивість неупереджено фіксувати окремі факти, що мають історичну та соціально-культурну значущість; відображати події не тільки наочно та образно (як фотографія та інші образотворчі джерела) а й в близькому до природного русі, що є специфікою тільки кіно; поєднувати інформацію про факти у будь-якій галузі соціальної організації суспільства з певною формою суспільно-політичної, ідеологічної, моральної оцінки задля залучення найширшої аудиторії; оперативно відображати все різноманіття дійсності; давати не уможливлене, а реальне уявлення про події з усім багатством і різноманітністю конкретних подробиць, які з часом нерідко набувають для дослідників істотного значення; бути насиченими фактичним матеріалом історичної реальності, здатним зробити дослідника свідком і співучасником зафіксованих на плівці подій, відтворюючи перед його очима реальність, яка, можливо, видозмінилася або перестала існувати взагалі [4; 7]. Цей факт визначає постійно зростаючу роль кінодокументів серед інших історичних джерел. Враховуючи джерелознавчий потенціал кінодокументів, суспільство цілеспрямовано займається їх архівацією.

Також функція свідчення проявляється при використанні кінодокументів як юридичних доказів та як фіксаторів наукових експериментів.

Безумовно, володіють кінодокументи і товарною функцією, оскільки є продуктами праці і мають ринкову вартість, оскільки кіноіндустрія — досить прибутковий бізнес.

Якщо розглядати функції кінодокумента у ході реального використання окремим індивідом, то вирізнямо насамперед гедоністичну функцію, пов'язану з отриманням естетичної насолоди, позитивних емоцій, і розважальну, що припускає тимчасове перенесення в "інші світи", відволікання від поточних турбот і проблем. Адже велика частина художніх фільмів створюється саме для цього.

У ході функціонування кінодокумента у духовному житті окремого індивіда реалізується пізнавальна функція,

оскільки завдяки кінодокументу здійснюється процес пізнання. Насамперед вона стосується науково-популярних фільмів, проте реалізується у всіх видах кінодокументів, оскільки будь-яка інформація може бути джерелом пізнання. Г. Швецова-Водка відносить пізнавальну функцію до загальних функцій документа і розглядає її дещо ширше. Ця функція, на думку вченої, реалізується у таких аспектах: документ служить засобом передачі знань від одного суб'єкта комунікації (комуніканта) до іншого (реципієнта), документ є відображенням об'єктивної дійсності, у ході процесу документування (тобто процесу створення документа) відбувається завершення процесу пізнання, тобто усвідомлення суб'єктом того, що пізнано. Пізнавальну функцію документа вона визначає як отримання і передачу знань у суспільстві. "Документ є завершальним етапом процесу пізнання об'єктивної реальності і початком, джерелом процесу передачі знань з індивідуальної у суспільну свідомість, тобто процесом усупільнення знань" [11, с. 86]. У такому її трактуванні ця функція близька до освітньої, виділеної А. Соколовим.

Крім того, науковець серед функцій реального використання виокремлює "функцію самовираження автора" й "інструментальну функцію", що припускає створення документів в межах професійних обов'язків. Ці функції, безумовно, притаманні й кінодокументам.

Функція особистих реліквій у повній мірі також реалізується кінодокументами. Поява спочатку аматорських кінокамер і кінопроекторів, потім відеокамер і відеомagneфонів, а зараз цифрових кінокамер призвела до того, що потенційно будь-який індивідум може створити кінодокумент. Звичайно, вони відображають події особистого життя і стають елементами особистого архіву поряд із сімейними альбомами, дипломами, нагородами.

А. Соколов у сфері реального використання також вирізняє представницьку (зібрання документів свідчить про освіченість, начитаність господаря) і бібліофільську (документи є предметом колекціонування) функції. Перша з них практично не реалізується при використанні кінодокументів, оскільки доступ до їх змісту технічно опосередкований, а форма стандартизована, і, до того ж, вони не несуть тих конотацій, які несе книжкове зібрання. Друга ж функція реалізується, оскільки кінодокументи є одними з об'єктів колекціонування, однак вживання в її назві поняття "бібліофільська" є некоректним, оскільки бібліофілство припускає тільки колекціонування книг. Логічніше тут вжити словосполучення "функція колекціонування".

Таким чином, розгляд та узагальнення різних концепцій в галузі документознавства та загальної теорії соціаль-

них комунікацій дозволило сформулювати і багатоаспектно розкрити функції кінодокумента у соціально-комунікаційному процесі. Перспективою подальших досліджень є розгляд реалізації зазначених функцій у діяльності соціальних інститутів, що відповідають за виробництво, поширення і збереження кінодокументів у соціально-комунікаційному просторі.

Список використаної літератури

1. *Діловодство й архівна справа*. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732-2004. — Київ: Держспоживстандарт України, 2005. — 32 с.
2. *Кулешов С. Г.* Функції документа / С. Г. Кулешов // Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД. — Київ, 2008. — С. 805—806.
3. *Кушнарченко Н. Н.* Документоведение: учебник / Н. Н. Кушнарченко. — 8-е изд., стер. — Київ: Знання, 2008. — 459 с.
4. *Магидов В. М.* Кинофонофотодокументы как исторический источник / В. М. Магидов // Отечественная история. — 1992. — № 5. — С. 104—116.
5. *Матушевский Б.* Реальное предназначение живой фотографии или хронофотографической проекции / Б. Матушевский // Киноведческие записки. — Вып. 83. — С. 129—161.
6. *Палеха Ю. І.* Загальне документознавство: навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. — Київ: Ліра-К, 2009. — 434 с.
7. *Сексенбаева Г. А.* Кинодокумент: источниковедческий аспект / Г. А. Сексенбаева // Отечественная история. — 2011. — № 1. — С. 158—169.
8. *СИБИД.* Аудиовизуальные документы. Основные термины и определения: ГОСТ 7.69-95. — Москва: Госстандарт России, 1996. — 6 с.
9. *Словарь иностранных слов*: Происхождение, значение и описание. — Режим доступа: www.megaslov.ru. — Загл. с экрана.
10. *Соколов А. В.* Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособие / А. В. Соколов. — Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
11. *Швецова-Водка Г. Н.* Общая теория документа и книги: учеб. пособие / Г. Н. Швецова-Водка. — Москва: Рыбари; Киев: Знання, 2009. — 487 с.

В статье рассмотрены и обобщены подходы к вопросам о функциях документа в документоведении и общей теории социальной коммуникации. Сформулированы и раскрыты функции кинодокумента в социально-коммуникационном процессе.

Approach to question about the function of document in document-study and common theory of social communication is regarded. Functions of filmdocument in the social-communicative process are formulated and opened.

Надійшла до редакції 6 січня 2015 року